

**ЕЛЕКТРОННА АРХЕОГРАФІЯ:
Новітній напрям старої науки,
її складові та стан дослідження**

Г.В. Папакін

Уперше проаналізований яскравий феномен сучасної гуманітарної науки – електронна археографія, поява якого в останні десятиліття ставить нові проблеми перед публікаторами історичних джерел. Подаються пропозиції щодо її структури, основну увагу приділено Інтернет-археографії, а також наявній історіографічній базі в Україні та світі.

Ключові слова: археографія, електронні ресурси історичної науки, Інтернет, історичні джерела.

**E-ARCHAEOGRAPHY:
The new trend of the old science,
its constituents and the state of research**

G. Papakin

First analyzed the phenomenon of bright modern humanities – E-Archaeography, whose appearance in the last decade poses new challenges to the publishers of historical sources. Served proposals for its structure, the main attention is paid to Internet Archaeography and existing historiographical base in Ukraine and abroad.

Keywords: Archaeography, electronic resources of historical science, the Internet, historical sources.

Історія науки археографії, однієї з числа спеціальних історичних дисциплін, що займається комплексом проблем, пов'язаних із публікацією писемних історичних джерел, їхнім пошуком та описуванням, починається з «епоху Гуттенберга» (XV ст.) – винаходом і початком книгодрукування. Саме тоді Західна Європа розпочала досліджувати і публікувати античні та ранньосередньовічні рукописні пам'ятки. Найбільше у розвитку теоретичних засад публікації історичних пам'яток в XVII ст. прислужилися французькі мавристи (ченці-бенедиктинці, члени вченої конгрегації, названої на честь Марка, одного з учнів св. Бенедикта). Вони приділяли основну увагу мовознавчому та палеографічному дослідженню пам'яток патристики, критичному звірянню різних текстів та редакцій у хронологічній послідовності, створенню системи довідково-пошукового апарату і коментарів. Ними здійснена підготовка до друку більше 40 томів цінних пам'яток церковної та регіональної історії, які досі лишаються доскональними зразками наукової публікації історичних рукописів.

В Україні перші наукові видання пам'яток датуються XVII ст., коли розпочалося друкування збірок церковних документів часів запровадження Унії католицької та православної конфесій. У XVII-XVIII ст. поширення набула публікація світських правових та міжнародно-правових пам'яток (хоча традиція зберігання і розповсюдження рукописних пам'яток,

насамперед козацьких літописів, публіцистичних творів патріотичного спрямування та правових актів збереглася у нас ще на початку XIX ст.). Першими археографічними публікаціями в Україні можуть вважатися такі видання документів: 1584, Острозька друкарня: добірка з 12-ти листів константинопольського патріарха Єремії; 1593, Друк. Львів. братства: полемічне послання александрійського патріарха Мелетія Пігаса, написане у 80-х рр. XVI ст.; 1598, Острозька друкарня: «Книжиця» – сім листів Мелетія Пігаса 1593-1597 рр., лист кн. Костянтина Острозького 1595 р. та лист Івана Вишенського; 1605 Дерманська друкарня: Лист Мелетія Пігаса до Іпатія Потія 1599 р. з Єгипту в перекладі на укр. літературну мову Івана Борецького; 1605 Друкарня Мамоничів, Вільно: грамота київського митрополита Мисаїла 1476 р. до папи римського Сікста IV (публікацію здійснено з примітками Іпатія Потія археографічного характеру про ймовірні помилки в тексті); бл. 1614, друкарня Львівського братства: Текст ухвали Віленського собору 1519 р.; др. пол. 1660 р., Друкарня Києво-Печерської Лаври – перша публікація світських документів: статей Богдана Хмельницького 1654, Переяславських статей 1659, текст присяги Юрія Хмельницького. Не дивлячись на суто ідеологічні чинники, що спричинили ці публікації історичних пам'яток, вони були підготовлені сумлінно, і досі використовуються вченими як абсолютно достеменне археографічне джерело [12; 13].

Проте, сама назва науки не є такою старою. Вперше термін *археографія* (*archaeography*) використав французький лікар та археолог-аматор Шарль Спон у праці про свої подорожі Грецією та Малою Азією «Miscellanea eruditaе antiquitatis» (1685). Ця назва була штучно сконструйована автором із двох грецьких слів (*архаїс* – *давній, первісний* та *γράφο* – *пишу*), і мала б означати *описування старожитностей*. Утім, Спон уживав цей термін для визначення того напрямку наук, завданням якого є розповідь про всі «залишки минувшини» (рухомі та нерухомі). Така традиція називати *археографією* науку про «пояснення пам'яток або старожитностей», що дуже близька до археології, пам'ятокознавства, історії архітектури, закоренилася у Франції. Звідти цей термін у значенні «дослідження (описування) старожитностей» у російському перекладі праці французького історика Обена Луї Міллена (1752-1818) «Руководство к познанию древностей» (оригінальна назва: «Introduction à l'étude des monuments antiques»), здійсненого 1807 р. професором Московського університету Н.Ф. Кошанським, потрапив на терени Російської імперії. Сам Міллен під «археографією», яку він практично не розрізняв від «археології», розумів будь-яке «пояснення» всіх старожитностей, що мають матеріальний вимір, тобто залишав поза такою наукою лише обряди, побут та звичаї минулого. Відтоді термін *археографія* в Росії зажив своїм самостійним життям, що практично не перетиналося з його французьким (західноєвропейським) прототипом. 1832 р. цей термін уперше був застосований молодим російським науковцем

П.М. Строевим щодо виключно писемних пам'яток (під час його відомого виступу в Імператорському товаристві історії та старожитностей російських із викладом програми збирання, описування та видавання вітчизняних історичних пам'яток). Згодом археографія на теренах Російської імперії набула розвитку і виділилася як наука, що займається питаннями публікації письмових історичних джерел, та/або їхнім пошуком й описуванням. У російській традиції – це «вузьке» та «широке» розуміння археографії.

Археографію в ранзі окремої науки (хоча і несамостійної, допоміжної, або ж спеціальної) можна вважати за своїм походженням російською (радянською). Західна традиція не знала її, і досі не визнає за нею такого статусу. Нагадаємо, що навіть останнє видання Вебстерівського словника англійської мови подає таке: *Archaeography – A description of, or a treatise on, antiquity or antiquities*, тобто «описання, або наука про старожитність чи старожитності». Для позначення сфери наукових досліджень, аналогічних російській археографії, там плідно користуються такими поняттями, як *публікація історичних джерел, описування архівних документів* тощо (*edition of documents, edition des documents, Quellenausgabe, wydawanie tekstów ets*). Світова наукова спільнота у 1970-х – на поч. 1990-х рр. створила в результаті багаторічних дискусій відповідні настанови у цій царині – «Міжнародні правила видання середньовічних документів, писаних латиною»; «Міжнародні правила видання листів та кореспонденції», «Міжнародні правила видання фінансової, адміністративної та домініальної документації», Правила архівного описування (RAD); Міжнародний стандарт архівного описування ISAD(G) та ін. Натомість радянська система історичного наукознавства, засвоївши здобутки російської археографії, що від часу виникнення знаходилася на службі імперської політики (вислів відомої американської дослідниці Патриції К. Грімстед щодо стрижня діяльності Київської археографічної комісії) [7], поставила питання «правильної публікації потрібних джерел», і досить активно розвивала цей напрямок. Недарма одним з провідних археографів-теоретиків радянської доби вважається Сигізмунд Валк, головний публікатор творів В. Леніна.

Реальним фактом стало певне відокремлення від магістрального світового розвитку публікаційно-описових процесів російської/радянської археографії, яка перетворилася на унікальний феномен ідеологічно заполітизованої наукової дисципліни. Яскравим підтвердженням цього стала остання монографія відомого російського археографа, члена-кореспондента РАН і водночас тодішнього керівника Федеральної архівної служби Росії Володимира Козлова [14].

Сучасні українські вчені також активно досліджують теоретичні та практичні проблеми вітчизняної археографії, насамперед її зміст, складові, взаємини з іншими спеціальними галузями історичного знання та історію; готують підручники і посібники [4; 10; 11]. Разом з тим можна лише повторити те, ми констатували в одній із попередніх наших розвідок:

«Комплексного ж дослідження з археографії, яке б узагальнило едиційні, камеральні, евристичні підсумки бурхливого двадцятиріччя, містило б теоретичний аналіз сучасного стану загальної науки та перспектив її розвитку в XXI ст., вочевидь бракує [18, 564]».

У згаданій розвідці ми спробували сформулювати деякі спеціальні проблеми сучасної археографії, які, на наш погляд, мають першочергове значення для вітчизняної науки. Серед них була і така: «Обов'язковим елементом комплексного дослідження сучасної української археографії має стати аналіз електронних публікацій та веб-археографії взагалі. Оприлюднення окремих документів, документальних комплексів та баз даних на архівні фонди, колекції та окремі документи в мережі Інтернет, особливо в останні роки, носить лавиноподібний характер. Таких веб-сторінок навіть в українському сегменті Всесвітньої мережі нараховується вже кілька десятків. Але належний науковий аналіз їхнього змісту, форми, тенденцій поки відсутній. Немає також жодних теоретичних розвідок щодо можливостей і перспектив розвитку цього нового розділу археографії (польової, камеральної та едиційної в їхньому комплексі) [18, 566-567]».

Нагальна потреба дослідження електронної (технотронної, дігитальної) археографії в усіх її формах та різновидах викликана тим доконаним фактом, що спеціальні історичні науки не можуть опинитися осторонь інформаційних процесів, визначальних для сучасного глобалізованого світу. Наші знання про минуле повинні ґрунтуватися на наймодернішій джерельній базі. Старе джерельне вино для свого споживання потребує нових, сучасних і досконалих міхів. Становлення інформаційного суспільства (суспільства знань) не може відбутися без усебічного використання шляхом забезпечення якнайширшого і віддаленого вступлення тих мільйонів писемних пам'яток, які були створені людською цивілізацією в процесі її розвитку. Адже вже Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, схвалена лідерами Великої вісімки 22 липня 2000 р., проголошувала «безперервний рух до загального доступу всіх до всього». Історичний сегмент Всесвітньої мережі сьогодні насичений різними текстами та віртуальними копіями писемних джерел найрізноманітнішого змісту, спрямування і тематики: від стародавніх священних книг до тільки що створених документів (згадаємо викривальні публікації WikiLeaks). Одним із найпотужніших є оприлюднений там комплекс документів і пам'яток Другої світової війни. У цій ситуації досить дивною видається нещодавно оголошена думка одного з провідних спеціалістів з цієї тематики, що «публікація архівних документів в Інтернет-мережі – справа майбутнього... [15, 11]».

На наш погляд, уже нині настав час для того, щоб предметно вести мову про цей розділ/напрямок старої «науки про описування старожитностей» – археографію електронну, або ж технотронну (за В. Козловим), дігитальну (за англomовним терміном).

Електронна археографія (у нашому розумінні), або електронна публікація історичних джерел та організація віддаленого доступу до них (за визначенням, притаманним західній науці), є вагомим фактором сучасного наукового знання, могутнім інструментом у науковій праці історика, філолога, юриста та ін. Практично необмежені технічні можливості публікації високоякісних зображень історичних джерел знімають питання професійної підготовки до друку факсимільного відтворення текстів, що було каменем спотикання для археографів ще досить недавно. Разом з тим виникає безліч інших проблем – як правильно прочитати ту або ту пам'ятку, зробити коментар, подати різночитання та інші варіанти її тексту тощо. Раніше таку працю брав на себе археограф-упорядник; в електронному виданні його роль значно змінюється, стає менш помітною – і водночас значно більш відповідальною. Адже він не може задовольнитися роллю простого транслятора історичного джерела, розмістити його, наприклад, в Інтернеті, не маючи чіткого уявлення про нього, не усвідомивши до кінця його сенс, зміст та вміст. Навпаки, археограф – сумлінний публікатор пам'ятки в електронному форматі – має донести до нас не тільки безпосередньо її текст, але витлумачити, розшифрувати його, пов'язати з іншими відомими і ще невідомими джерелами того часу й того походження, адекватно перекласти на зрозумілу для нас мову. Іншими словами, йому потрібно провести повноцінне герменевтичне дослідження пам'ятки, і тільки після того здійснювати електронну публікацію.

Саме невідпрацьованість більшості теоретичних і практичних проблем сучасної електронної археографії, навіть її термінологічно-понятійного апарату, починаючи з назви дисципліни, її співвідношення із загальною/традиційною археографією, змістовного наповнення та меж, і одночасно – надзвичайне поширення електронного археографічного продукту примусила нас наважитися на написання цього дослідження. Просимо розглядати його як спробу ініціювати важливу і потрібну наукову дискусію навколо історико-джерелознавчого феномена, що з'явився останніми роками і набирає все більшого розмаху.

Більшість порушених у ній проблем мають дискусійний характер, тому запропоновані нами трактування, висновки, рекомендації не можуть і не мають розглядатися читачами як остаточна істина – лише як можливі, вірогідні і прийнятні з нашої точки зору. Якщо ж ця публікація дійсно започаткує дискусії щодо проблем, стану та перспектив розвитку сучасної української електронної археографії – ми досягли поставленої мети.

Сучасну електронну археографію, на наше переконання, можна визначити як окремий розділ/напрямок класичної/традиційної науки про публікацію та оприлюднення історичних пам'яток. Спеціальним предметом його виступають специфічні методи і засоби описування, пошуку й оприлюднення (включаючи забезпечення віддаленого доступу до них) історичних

джерел/пам'яток в електронному середовищі, незалежно від первісної/вихідної форми самої пам'ятки, факту її попередньої публікації (оприлюднення).

Наведене окреслення місця електронної археографії та її специфіки не може з багатьох причин претендувати на повноту й універсальність. На сьогодні воно є скоріш робочим, що застосовується в даному дослідженні з метою позначення в першому наближенні суть поставленої проблеми й обов'язково має бути уточненим. Використана тріада, характерна для класичної/традиційної археографії (описування, пошук й оприлюднення) лише у загальних рисах здатна віддзеркалити весь складний процес виявлення історичного джерела, його дігіталізації (оцифрування) – створення цифрової копії пам'ятки, її коментування, оздоблення різноманітним пошуковим інструментарієм, розміщення такої копії в електронному середовищі: у Всесвітній інформаційній мережі WWW, або в інший обраний спосіб – на носіїві з жорсткою фіксацією інформації, наприклад; нарешті – засадничі особливості її функціонування у згаданому середовищі.

Наголос у даному визначенні насамперед треба зробити на «специфічних методах і засобах», притаманних лише електронній археографії. Така специфіка полягає насамперед у тому, що наявні вже сьогодні (тим паче прогнозовані завтрашні) надзвичайні технічні можливості запровадження історичного джерела в електронне середовище просто не порівнянні з минулими, і накладають на сучасного археографа підвищену відповідальність за здійснені ним електронні видавничі проекти.

Варто підкреслити також проблему вихідного джерела електронної публікації. Нині це, як правило, – оцифровані паперові документальні видання. Змушені тому констатувати, що на сьогодні електронна археографія здебільшого є формою цифрової презентації здійснених попередніми роками звичайних (паперових) документальних видань, а електронні археографи є своєрідними «паразитами» (не маємо наміру образити їх), які живляться здобутками своїх попередників – археографів-традиціоналістів. Електронні публікації, вихідною основою яких слугують оригінали історичних пам'яток, відповідним чином оцифровані та археографічно опрацьовані, поки займають серед них незначне місце. Але саме вони мають становити основу майбутньої електронної археографії.

Ще однією особливістю нового розділу старої науки є її вертикальна структура, на відміну від горизонтальної побудови загальної/традиційної археографії. Всі проблеми виявлення та описування розглядалися там окремими наскрізними розділами: польовою, евристичною, камеральною археографією. Едиційна археографія, в свою чергу, виділялася в певні види археографічних видань: за видами джерел та способами їхнього відтворення. Натомість в електронній археографії відповідно до обраної форми оприлюднення історичних пам'яток можна виділити інші структурні розділи. Насамперед це Інтернет-археографія, яка

вирішує проблеми описування, інструментарій презентації та пошуку джерел у всесвітній інформаційній мережі. Наступний розділ можна назвати інформаційно-пошуковою електронною археографією, оскільки вона розв'язує питання описування, механізм створення різноманітних автоматизованих інформаційно-пошукових систем та баз даних історичних джерел і забезпечення доступу до них. Окремо слід говорити про електронні публікації з жорсткою фіксацією джерельної інформації (оприлюднення історичних джерел або інформації про них як окремих електронних видань, а також із використанням різноманітних електронних носіїв інформації). Виділені розділи електронної археографії є взаємопов'язаними і можуть легко переходити один в другий, наприклад, бази даних та пошукові геоінформаційні системи обов'язково розміщуються в Інтернеті; але специфічні відмінності кожного з таких розділів є очевидними, як і включення до кожного з розділів проблемних питань, характерних для польової, камеральної, евристичної та едиційної археографії.

На жаль, доводиться констатувати, що рівень наукового усвідомлення всього кола проблем електронної археографії не адекватний її реальному місцю і ще більше – потенційним можливостям. Дослідники (археографи та джерелознавці) ще не звернули належної уваги на електронні публікації історичних джерел як специфічне явище, не розкрили його теоретичні та практичні аспекти. За справедливим зауваженням молодого дослідника проблем історичної інформатики О. Ждановича, «Вивчення інформації праць, що містять матеріали, пов'язані з використанням істориками мережі Інтернет, приводить до висновку: досліджуваний комплекс літератури здебільшого представляють праці, орієнтовані або на висвітлення загальних питань використання комп'ютерної техніки, або на рішення приватних проблем, які виникають при виконанні конкретних проектів. Проблема відсутності в істориків загальної методики використання ресурсів мережі Інтернет при проведенні історичного дослідження є дуже актуальною. Недостатньо розроблені такі теми, як орієнтація історика на ресурси, визначення рівня вірогідності та наукової цінності представлених матеріалів, відсутність алгоритмів їхнього аналізу [9, 165-166]».

Усе сказане є справедливим і щодо загальних проблем електронної археографії. Стан її дослідження значно відстає від наявних інформаційних можливостей таких електронних ресурсів. Важко назвати хоча б одну працю спеціаліста-археографа чи джерелознавця, присвячену комплексному аналізу сучасного стану й основних тенденцій розвитку зазначеного напрямку археографії. Винятком є лише поодинокі публікації з викладенням дотичних проблем зв'язку історичних наук та розвитку Інтернет-технологій, окремі огляди сайтів, де розміщено писемні джерела, або ж висвітлення окремих проблем впровадження конкретних інформаційно-публікаційних проектів. Усе це є здобутком насамперед американської, англійської, російської, частково білоруської історіографії.

Західна (переважно англомовна) історіографія з кінця 1980-х рр. активно обговорює загальну тему «Історія та комп'ютер», і має значні напрацювання з висвітлення електронного інструментарію історичних досліджень, використання комп'ютерних технологій у викладанні різних історичних навчальних курсів тощо. Проте проблема електронної археографії взагалі не ставиться як окреме питання. Це цілком зрозуміле з огляду на відсутність у ній терміна *археографія* в нашому розумінні слова. Замість цього зазвичай використовується термін *публікацієзнавство*, і поширеним є розгляд дотичної проблеми презентації історичних джерел в Інтернеті та на електронних носіях, організація віддаленого доступу, описання окремих проектів дигіталізації архівних та рукописних зібрань. Як приклад, можна назвати посібник Роберта Гріффіна, професора Університету Остіна (Техас, США), в якому йдеться про особливості пошуку первинних історичних джерел (визначених ним як продукovanі учасниками подій історичні матеріали: офіційні документи, щоденники, листи, спогади тощо), та вторинних (за Гріффіном – історичні матеріали, створені тими особами, які не були учасниками певних подій, жили пізніше, тобто відповідні дослідження, підґрунтям для яких є первинні джерела, а також і вторинні) в Інтернеті, їхнє використання при здійсненні історичного дослідження [22]. Там є багато цікавих спостережень і висновків, зокрема, щодо географії представлення історичних джерел в Інтернеті: констатовано, що найкраще репрезентовані своїми пам'ятками США та Західна Європа; натомість Азія, Африка та Південні Америка представили джерела своєї історії значно гірше.

Практичний аспект праці науковця з історичними електронними ресурсами розкритий у розвідці Сюзанн Грехем з Університету Південної Міссісіпі (США) «Історики та електронні ресурси: зразки і використання». В основу статті покладені наукове дослідження проблем користування американськими істориками електронними ресурсами, що провадилося бібліотекою університету 1999-2000 рр. Вихідна гіпотеза була така: історики віддають перевагу вторинним електронним ресурсам, але ігнорують первинні джерела в Інтернеті, воліючи опрацювати їх власноруч, у первинному/вихідному вигляді документів з паперовою, пергаментною та ін. основами. Дослідження констатувало недосконалість інструментарію цифрового пошуку джерел, з одного боку, і необізнаність істориків у представлених в електронному форматі історичних ресурсів, насамперед оцифрованих збірок пам'яток. Для нас принципове значення має визначення у статті електронних історичних ресурсів як «ресурси у цифровій мережі, що включають CD-ROM, Інтернет-вузли, електронні бази даних, оцифровані збірки [21]».

У розвідці Стівена Хенсона підіймалися принципові питання феномена *digital scriptorium*, тобто «цифрового/віртуального зібрання рукописів» (в одному ряду з «цифровою бібліотекою» та «цифровим архівом») на прикладі програми оцифрування значної колекції

давньогрецьких текстів та єгипетських папірусів, що зберігаються в бібліотеці Університету Дюка (США) [23].

Дуже важливу проблему не лише оцифрування первинних джерел та їхнього розміщення в Інтернет-мережі, але й необхідності презентації контексту таких джерел (створення пошукових засобів за змістом, тобто використання гіпертекстових методик для оцифрованих пам'яток) порушив австралійський науковець Стефен Робертсон, який спробував дати і конкретні рекомендації з цього приводу [25].

Серед цікавих практичних розробок із презентації історичних пам'яток в Інтернеті можна згадати веб-сайт *Internet Medieval Sourcebook*, створений ще 1996 р. викладачем Фордхемського університету (США) Полем Халсалом як зручна онлайн-альтернатива паперовим збірникам джерел [24]. Завдяки співпраці через мережу Інтернет численних дослідників середньовічної історії нині цей сайт перетворився на добре оформлений і всебічний збірник ресурсів, що далеко вийшов за заявлені межі. У ньому, крім середньовічних першоджерел, представлені також пам'ятки романського світу, середньовічні та ранньомодерні карти, священні тексти тощо.

Отже, західна історіографія заявленої проблеми здебільшого сконцентрована навколо обговорення питань розвитку Інтернет-технологій із представлення та пошуку історичних джерел, натомість практично оминає інші видалені нами складові електронної археографії.

Великий внесок у формулювання загальних проблем запровадження наукового інструментарію сучасних комп'ютерних технологій у практику історичних досліджень зробили праці учасників російської (за участі представників України та Білорусі) наукової асоціації «Історія і комп'ютер» (регіональна гілка міжнародного асоціації «History & Computing»). Тематика їхніх досліджень є досить широкою, пов'язаною насамперед з історичною інформатикою, кліометрією, місцем історичної інформатики у навчальному процесі, але певна частина обговорюваних тем корелюється з питаннями електронної археографії (насамперед її Інтернет-розділу).

Досить цікаві спостереження висловлювалися Л.П. Афанасієвою в її проблемній розвідці щодо значення Інтернету для історика. Зокрема, серед інших проблем вона зосередилася на окресленні питань віддаленого доступу до історичних джерел, наголошуючи, що «публікація джерел в Інтернеті стала досить розповсюдженим явищем». Влучним спостереженням авторки є і таке: «На жаль, першість у цьому напрямку розвитку мережевих технологій належить далеко не тим організаціям, які зберігають документальну спадщину документальної історії – архівам, відділам рукописів бібліотек і музеям. Документи, розміщені на сайтах цих установ, відіграють, як правило, роль ілюстрацій». Авторка підкреслює, що більшість джерел з історії ХХ ст. розміщено на сайтах політичних партій, громадських рухів, авторських колективів і домашніх

сторінках, і мають дуже серйозні вади у способах оприлюднення [1]. Від себе додамо, що і там історичні джерела є здебільшого ілюстраціями, а не системною ознакою або складовою частиною таких ресурсів.

Серед найактивніших дослідників і розробників джерельних ресурсів Рунету варто назвати професора історичного факультету Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова Л.І. Бородкіна, одного з творців сайту цього вищого освітнього закладу (функціонує з 1997 р. в основному в режимі «електронна бібліотека»). Не зважаючи на те, що основною сферою його дослідницьких зацікавлень є навчальні історичні ресурси, він порушує (але, на жаль, не вирішує) у своїх статтях досить широкі проблеми: «Як встановити ідентичність електронної версії й оригінала історичного документа (джерела), якщо ми «скачуємо» текст з Інтернету? Як цитувати фрагменти електронної копії (особливо, враховуючи те, що відповідний сайт може змінити адресу або взагалі зникнути)? Як ставитися до новим архівних одиниць зберігання, які спершу надходять в архів на електронних носіях? Який статус таких документів з точки зору критеріїв джерелознавства? [3]». Відкидаючи з цього кола питань скоріше технічні (зокрема, щодо посилання на джерело), варто констатувати, що всі вони, безумовно, є актуальними і для української електронної археографії.

Деякі особливості періодизації впровадження Інтернет-технологій в лабораторію істориків на пострадянському просторі порушені у статті В.М. Владімірова «Інтернет для історика». Зокрема, він доходить висновку, що після 1998 р. Інтернет-публікації історичних джерел набули значного характеру: почалося «масове розміщення історичних найрізноманітніших матеріалів: від науково-коректних і строго виважених електронних публікацій історичних джерел до історичних анекдотів і відверто антинаукових умовиводів». Він також підкреслив, що на сучасному етапі взаємодії істориків та Інтернету головним питання є не «Так що ж таке Інтернет?» (перший етап, до 1996 р.), або «Наскільки потрібний Інтернет історика?» (другий етап, 1996-1998), а «Де можна знайти необхідні джерела?». Дуже влучним видається остаточний висновок вченого: «Очевидно, що за рік-два ми зможемо підбити підсумки нинішнього періоду розвитку Інтернет-технологій в історичних дослідженнях і освіті, зміст якого визначається, з одного боку, кількісним збільшенням ресурсів, з другого, все більшим усвідомленням комплексу проблем, виникли у зв'язку з цим. Коли завершиться період перетворення Інтернет-ресурсів і відповідних технологій на звичайний фактор розвитку і звичний інструмент творчої лабораторії історика, йтиметься про рішення методологічних проблем електронного історичного джерелознавства, а створення власних ресурсів стане однією зі складових процесу публікації результатів будь-якого наукового дослідження і повноцінною основою історичної освіти [5, 279-289]». Враховуючи час написання статті, варто

констатувати, що цей період уже настав і, зокрема, розв'язання проблем електронної археографії перетворилося на нагальну потребу не тільки для вузьких спеціалістів.

До важливих статей можна віднести також коротку розвідку науковця Томського держуніверситету Ж.А. Рожньової, в якій міститься спроба проблемного аналізу представлення історичних джерел в Інтернеті. Дослідниця констатувала вузькість існуючої джерельної бази, яку склали виключно «опубліковані джерела і сучасні матеріали». Висновок вона сформулювала таким чином: «кількість і якість розміщених у мережі електронних історичних джерел, а також нерозробленість відповідних джерелознавчих методик, дозволяє говорити поки тільки про фрагментарне використання мережі в традиційних історичних дослідженнях [20]». Дуже близькою до заявленої нами теми є публікація московської дослідниці О.В. Бобрової, присвячена аналізу археографічного сегменту Рунету. Вона подала там докладну схему класифікації джерельних публікацій в Інтернеті, виходячи з форми їхньої презентації: «клони» паперових видань; самостійні віртуальні публікації: перевидання перероблених паперових публікацій; виправлені перевидання паперових публікацій, а також за типами таких видань (науково-популярні, навчальні, наукові й навіть політичні), специфічно електронні: віртуальні виставки, бази даних; та за їхніми видами. Вчена особливо підкреслила нові можливості, що надаються археографу електронною формою публікації; з другого боку, констатувався і значний непрофесіоналізм упорядників, які друкують документ «як він є», не маючи жодного уявлення про засади археографії [2, 80-84].

2001 р. журнал «Новая и новейшая история» провів дискусійний круглий стіл на тему: «Історик, джерело та Інтернет». Зокрема, там констатувалося: «В глобальній комп'ютерній мережі Інтернет сьогодні можна знайти сотні тисяч електронних копій архівних документів, тисячі сканованих історичних джерел, включаючи унікальні тексти античності й середньовіччя, матеріали археологічних і етнографічних експедицій, колекції фотографій і зображень». В обговоренні взяли участь як ентузіасти історичної інформатики (Л.І. Бородкін, Т.Я. Валетов), так і скептики, зокрема Д.А. Гутнов, котрі зосередилися на ризиках і небезпеках електронної публікації історичних джерел [17].

Однією з небагатьох російських публікацій, які мають безпосереднє ставлення до нашої теми, стала стаття Ю.В. Грум-Гржимайло та І.В. Сабеннікової, в якій розглянуто принципи проблеми (здебільшого практичні) здійснення електронного видання архівних документів. Автори намагалися сформулювати власні визначення деяких термінів, наголосити на необхідності дотримуватися наукових засад здійснення електронних публікацій; але вважаються їхньою іншою «формою публікації архівних документів», а не новим розділом археографії. При цьому розрізняються лише два їхні види: «електронні аналоги друкованих публікацій» та «самостійні електронні публікації [8]».

У статті одного з членів Асоціації «Історія і комп'ютер» А. Володіна міститься висновок, що «в основу історично-документальної електронної публікації може бути покладений принцип *документальної колекції* [курсів оригіналу – авт.], тобто, систематизована збірка різних типів історичних джерел...», що слушно порушує питання про інтерес до публікації як єдиного цілого. Отже, на думку автора, принцип підготовки електронного документального видання багато в чому відрізняється від відтворення документів звичайним друкарським способом. Він також наголошує, що науковий статус електронної документальної публікації потребує якнайскорішого вирішення, як і підготовка спеціальних правил видання історичних документів в електронній формі. Привертають увагу і такі думки автора: «створення історичного електронного ресурсу – це вихід на ринок інформаційних послуг, який визначає економічні закони, а також конкретні інтереси учасників наукової комунікації... [6, 58-61]».

У Росії сформульовані також певні критерії підходу до здійснення електронних публікацій окремих пам'яток або групи джерел, здебільшого середньовічної та ранньомодерної доби. Такі напрацювання, з одного боку, демонструють практичний аспект і можливості електронної археографії, з другого, на конкретних прикладах порушують засадничі, теоретичні проблеми здійснення електронних археографічних видань і проєктів. Причому розробники таких проєктів схильні вважати електронну археографію ледь не панацеєю у вирішенні всіх проблем, пов'язаних із передаванням особливостей текстів пам'яток, здійсненням коментування, оприлюдненням різних списків тощо, бачать її здатність надати відповідний інструментарій усім видавцям середньовічних джерел, остаточно подолати суперечки між істориками та лінгвістами. Зокрема, можна навести цитату з описання одного такого проєкту, здійсненого вченими Удмуртського державного університету: «Розбіжності в принципах видання настільки великі, що знайти компромісне рішення, яке б задовольняло мовознавців, з одного боку, і літературознавців, істориків, мистецтвознавців – з другого, при традиційній техніці відтворення стародавніх текстів майже неможливо. Таким чином, пам'ятки, що цікавлять дослідників різних спеціальностей, необхідно перевидавати кілька разів.

Зараз шлях рішення цієї ... проблеми існує. Стало можливим вводити в науковий обіг неопубліковані стародавні слов'янські рукописні пам'ятки для глибокого всебічного їхнього обстеження. Ідеться про створення інформаційно-пошукових систем на основі повнотекстових баз даних із засобами збереження, редагування, трансформації й відображення різноманітної текстової інформації [16, 401]».

Утім, російська історіографія практично не сформулювала основних проблем, специфіки та завдань електронної археографії як окремого розділу загальної науки про оприлюднення історичних джерел. Більш того, питання її статусу в загальній археографії просто не ставиться; в найкращому випадку електронні документальні публікації розглядаються лише як окремий

вид археографічних публікацій. Досить нагадати, що така тема повністю відсутня в останній монографії провідного російського археографа В.П. Козлова. Там заявлений тільки самий термін – *технотронна публікація*, під якої автор розуміє лише спеціальний вид археографічної публікації з використанням «особливих технічних засобів і способів, винайдених у ХХ в., в т. ч. електронно-комунікаційних (Інтернет) [14, 156]». З огляду на це можна дійти висновку, що автор не вважав електронну археографію якимсь окремим розділом чи напрямом науки, з притаманними йому власними інструментарієм, засобами, термінологією та іншими особливостями.

На жаль, навіть невеличкі наукові розвідки щодо проблем електронної археографії в українській історіографії просто відсутні. Єдиним винятком, що лише підтверджує таку констатацію, є згадування деяких проблем електронних археографічних публікацій на сторінках навчального посібника, підготовленого львівським науковцем А. Заяцем. Зокрема, він констатував: «попри свою «молодість» та нерозпрацьованість, ця гілка археографії має велике майбутнє, з огляду на колосальні можливості [11, 113]». Щоправда, далі автор, як і В. Козлов, говорить тільки про електронні видання як «специфічний вид археографічних публікацій». Отже, на ділі А. Заяць також відмовляє електронній археографії у статусі окремого розділу/напрямку згаданої науки.

Нарешті, можна згадати нашу дискусійну статтю в Українському історичному журналі», в якій ми намагалися окреслити основні проблеми Інтернет-археографії, як найважливішої складової археографії електронної [19].

Таким чином, бачимо, що основна увага вчених як в Україні, так і поза її межами нині прикута до проблем всебічної презентації історичних ресурсів в Інтернеті. Електронна археографія з усіма її складовими досі практично не потрапила до поля зору науковців. Це можна пояснити насамперед тим, що істориків (навіть учасників асоціації «Історія і комп'ютер») цікавлять виключно прикладні проблеми використання електронних ресурсів, притому здебільшого через Інтернет. На жаль, ані археографи, ані джерелознавці, ані фахівці з інформаційних технологій не змогли підступитися до окреслення проблем електронної археографії в усьому її комплексі, а навіть наголосити на її існуванні. У найкращому випадку вони говорять про електронну форму публікації джерел як окремий різновид, але не про новий напрямок загальної археографії. Також маємо констатувати і значну неувагу науковців до інших, крім Інтернет-публікацій, напрямів електронної археографії. Здебільшого вони просто ігноруються. Не існує жодного дослідження з проблем публікації електронних археографічних видань із жорсткими носіями інформації, особливостей створення баз даних на первинні історичні пам'ятки. Але і питання Інтернет-археографії не можна вважати навіть належним чином поставленими: наприклад, ніде не згадуються особливості використання історичних

джерел на веб-форумах та інших засобах обміну інформації у веб-середовищі – хоча явище таке є досить поширеним. Крім того, майже повністю невисвітленою лишається проблема організації повноцінного контекстного пошуку всередині електронної джерельної публікації.

Використана література

1. Афанасьєва Л.П. Интернет для историка: мусорная корзина или кладезь премудрости / Л.П. Афанасьєва // Новый исторический вестник. – 2003. – № 1 (9) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nivestnik.ru/2003_1/14.shtml/ вільний. Назва з екрану.].
2. Боброва Е.В. Анализ археографического уровня подготовки документальных публикаций в российском сегменте Интернет // Е.В. Боброва / Информационный бюллетень Ассоциации «История и комп'ютер». – № 30: Материалы конференции АИК, июнь 2002 г. – М., 2002. – С. 80–84.
3. Бородкин Л.И. Исторические научно-образовательные ресурсы в Интернете: разработки исторического факультета МГУ [Електронний ресурс] / Л.И. Бородкин. – Режим доступу : // <http://209.85.132...> вільний. Назва з екрана.].
4. Боряк Г.В. Національна архівна спадщина України та державний реєстр «Археографічна Україніка»: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи / Г.В. Боряк. – К., 1995. – 348 с.
5. Владимиров В.Н. Интернет для историка: и все-таки новая парадигма! / В.Н. Владимиров // Круг идей: историческая информатика в информационном обществе. Труды VII конференции Ассоциации «История и комп'ютер». – М., 2001. – С. 279-289.
6. Володин А.Ю. Ad fontes ergo ad Internet / А.Ю. Володин // Информационный бюллетень Ассоциации «История и комп'ютер». – 2004. – апрель. – С. 58-61.
7. Грімстед Патриція К. Археографія на службі імперської політики: Київська археографічна комісія та утворення Київського центрального архіву давніх актів // Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської археографічної комісії (Київ, Седнів, 18–21 жовтня 1993 р.). – Київ, 1997. – С. 11–34. Англ. варіант: Grimsted P. K. Archeography in the Service of Imperial Policy: The Foundation of the Kiev Archeographic Commission and the Kiev Central Archive of the Early Record Books // Harvard Ukrainian Studies/ – Vol. 17, No. 1–2 (1993). – P. 27-42.
8. Грум-Гржимайло Ю.В. Некоторые проблемы публикации документов в электронных изданиях/ Ю.В. Грум-Гржимайло, И.В.Сабенникова // Вестник архивиста. – 2006. – № 2–3. – С. 306-319.
9. Жданович О. Історіографічні аспекти історичної інформатики / О. Жданович // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики: Збірка наукових праць. – Ч. 12 (2). – К., 2005. – С. 154-168.
10. Журба О.І. Становлення української археографії: люди, ідеї, інституції / О.І. Журба. – Дніпропетровськ : Вид. Дніпропетровського університету, 2003. – 316 с.
11. Заяць А.Є. Спеціальні історичні дисципліни. Зошит 1. Археографія : навч. посіб. / А.Є Заяць. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2010. – 120 с.
12. Ісаєвич Я.С. Українська археографія в XVII–XVIII ст. / Я.С. Ісаєвич // Історичні джерела та їх використання. – Вип. 1. – К., 1964. – С. 176-182.
13. Ісаєвич Я. С. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я.С. Ісаєвич. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 519 с.
14. Козлов В.П. Основы теоретической и прикладной археографии. – 2-е изд., перераб. и доп. / В.П. Козлов. – М. : РОССПЭН, 2008. – 248 с.
15. Лисенко О.Є. Деякі проблеми джерельного забезпечення досліджень історії України періоду Другої світової війни / О.Є. Лисенко // Архіви України. – 2010. – № 2. – С. 7-22.

16. Никифорова С. А. и др. Полнотекстовые базы данных и славянские рукописные памятники / под ред. В.П. Скулачева // Российская наука: «Природой здесь нам суждено...»: Сб. научно-популярн. статей . – М. : Изд. «Октопус», 2003. – С. 401-410.
17. Новая и новейшая история. – 2001. – № 2. – С. 51-75.
18. Папакін Г. Сучасна археографія: виклики інформаційної ери та російська/радянська традиція (роздуми з приводу книги В.П. Козлова «Основы теоретической и практической археографии». М., 2008) / Г. Папакін // Ейдос : Альманах теорії та історії історичної науки. – Вип. 4. – К., 2010. – С. 553-568.
19. Папакін Г. Сучасна українська Інтернет-археографія: основні форми та джерела електронних публікацій/ Г. Папакін // УІЖ. – 2010. – № 5. – С. 153-166.
20. Рожнева Ж.А. Проблемы представления исторических источников в сети Интернет / Ж.А. Рожнева // <http://huminf.tsu.ru/old/scince/publication/rojneva/1.htm>
21. Graham Suzanne R. Historians and Electronic Resources: Patterns and Use [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hdl.handle.net/2027/spo.3310410.0005.201/> вільний. Назва з екрана.
22. Griffin Roger A. Using the Internet as a Resource for Historical Research and Writing [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.austincc.edu/history/inres00title.html/> вільний. Назва з екрана.
23. Hensen Steven L. Primary Sources, Research, and the Internet: The Digital Scriptorium at Duke [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://131.193.153.231/www/issues/issue2_9/hensen/ вільний. Назва з екрана.
24. Internet Medieval Sourcebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fordham.edu/halsall/sbook.html/> вільний. Назва з екрана.
25. Robertson St. Doing History in Hypertext [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hdl.handle.net/2027/spo.3310410.0007.201/> вільний. Назва з екрана.